

HAAPSALU LÄÄNEMAA

FIN

HAAPSALU
A.D.1279

Läänemaa - turvallinen pesäpaikka

SISÄLLYSLUETTELO

HAAPSALU

Haapsalun kartta	3
Kävelykierto Haapsalussa	4
Haapsalu, keskiaikainen kaupunki	6-7
Haapsalu kylpyläkaupunkina .	8-9
Kulttuurikaupunki Haapsalu	10-11

LÄÄNEMAA

Taebla	12
Risti	12-13
Kullamaa	13
Lihula	14
Hanila	15
Martna	16

Ridala	17-18
Vormsi	18-19
Oru	19
Noarootsi	20-21
Növa	21
Läänemaan kartta	22
Läänemaa, lintujen ja koskemattoman luonnon maa	23

HAAPSALU
A.J. 1279

1. Vierasvenesatama
2. Rantarutsalaisten museo
3. Vasikaholmi randa
4. Säveltaja Cyrillus Kreekin patsas ja museo
5. Baltic Hotel Promenaadi
6. Säveltaja P. Tšaikovskin muistopenkki
7. Kylpylahotelli Laine
8. Haapsalun neurologinen kuntoutuskeskus
9. Carl Abraham Hunniuksen muistopatsas
10. Kuursaalil kesäravintola, Promenaadi ja soittolava
11. Aurinkokello
12. Säveltaja Rudolf Tobiaksen muistopatsas
13. Maria-Magdalenen ortodoksinen kirko
14. Tenniskentät
15. Polliisi
16. Johaneksen kirko (1500-luvulta)
17. Läänemaan museo, entinen raatihuone (1775) ja Ilon Wikollandin museo
18. Vapaussodan patsas
19. Piispanlinna, museo, tuomikirkko ja vahtitorni
20. Ruotsintorin aukio, patsas Poika ja Kala
21. Wiedemannin lukio
22. Wiedemannin urheilutalo ja kuntosali
23. Läänihallituksen talo
24. Päeva Villa hotelli
25. Polkopyörävuokraus
26. Taiteilija Evald Okasin museo
27. Kongon hotelli
28. Hotelli Haapsalu
29. Kulttuuritalo, kaupungin-galleria, kirjasto
30. Läänemaan sairaala, kreivi de la Gardien kartano (1830)
31. Metodistikirkko
32. Paralepan ranta
33. Thalasso SPA Hotel Fra Mare
34. Baptistikirkko
35. Runoilija Ernst Ennon patsas
36. Haapsalun kaupungintalo
37. Postitalo
38. Matkailuneuvonta
39. Alexanderi Nevskin ortodoksinen kirko
40. Vanha hautausmaa
41. Tori
42. Rautatieasema, rautatiemuseo, linja-autoasema
43. Urheilutalo, urheilukenttä, vesikeskus
44. Völlamäki
45. Tietoliikennemuseo

KÄVELYKIERROS HAAPSALUSSA

Pienen kävelykierroksen Haapsalussa voi aloittaa Piispanlinnasta [19], joka on Viron parhaiten säilyneitä keskiaikaisia linnoituksia. 1200-luvulta vuoteen 1559 täällä sijaitsi Länsi-Viron ja Saarten hiippakunnan keskus. Linnoituspihaa ympäröi 803 metriä pitkä suojamuri. Piispanlinnan vanhimpia osia ovat 1270-luvulla rakennettu Pieni linnoitus ja Tuomiokirkko, jossa on erinomainen akustiikka. Kirkon kastekappelin ikkunaan ilmestyy elokuussa täydenkuun aikaan naisen hahmo – Valkea Daami. Legenda mukaan Valkea Daami on luostarisäädösten rikkomisen vuoksi kappeliseinään murattu neito. Linnoituksen vahtitornista avautuu paras näköala Haapsaluun ja sen ympäristöön. Linnoituksessa on museo ja kahvila, raunioissa järjestetään konserteja ja esityksiä.

Linnoituksen edessä sijaitseva aukio oli aikoinaan kauppatori, josta ovat saaneet alkunsa kaupungin vanhimmat kadut. Entisen kauppatorin varrella sijaitsee 1700-luvulla rakennettu Raatihuone [18]. Nykyään Raatihuoneessa toimii Läänemaan maakuntamuseo. Museon takana näkyy Haapsalun kaupunginkirkko – Jaanin eli Johanneksen kirkko [16]. Tämä 1400-luvulla entisestä aitasta rakennettu kirkko poikkeaa kaupungin muista kirkoista pohjois-eteläsuuntaisen asemansa puolesta. Kirkon sisustuksessa ansaitsevat huomiota viiden metrin korkeudelle kuoruttu kivinen alttari (1630) sekä puinen saarnastuoli (1707). Alttarin edessä olevaa lattiaa päällystävät hautalaatat. Raatihuoneelta kävelykierros jatkuu pitkin Lindakatua. Linda- ja Rүүtli-kadun risteyksessä sijaitsee Pietarin talo, jossa 1715 lienee yöpynyt Venäjän tsaari Pietari Suuri. Vierailuun liittyy useita tarinoita, jotka seuraaville sukupolville kerrottuna vieläkin elävät Haapsalun asukkaiden muistissa. Pieni keltainen talo Pietarin talon vieressä on taiteilija Ilon Wiklandin lapsuudenkoti. Ilon Wikland on tullut tunnetuksi siitä, että hän on kuvittanut yli kolmekymmentä Astrid Lindgrenin kirjoittamaa kirjaa.

Ilonan lapsuudenkodin vieressä on Maria Madgaleenan ortodoksinen kirkko [13], jonka avajaisia kunnoitti läsnäolollaan tsaari Aleksanteri I. Meritä kohti kulkiessamme tulemme pian rannan kävelytielle Suurelle promenadille, joka toiseen maailmansotaan asti oli Haapsalun kesäelämän keskus. Promenadi, joka saa alkunsa entiseltä kaupungin tärkeimmältä uimarannalta Afrikan rannalta on rakennettu 1800-luvun keskivaiheilla. Promenadilla sijaitsee kuvanveistäjä Roman Haavamaen valmistama muistomerkki Viron ensimmäiselle ammattisäveltäjälle Rudolf Tobiakselle [12] (1873–1918) sekä saman taiteilijan tekemä aurinkokello [11]. Promenadilla sijaitsee myös kesäravintola Kuursaal [10] sekä puiston soittolava. Vuonna 1898 valmistunut pitsihuvila toimii ravintolana edelleen.

Kuursalin lähellä on Haapsalun kylpylän perustajan Carl Abraham Hunniuksen [9] (1797–1851) muistopatsas. Maakuntalääkäarina toiminut Hunnius huomasi ensimmäisenä, että paikalliset asukkaat käyttivät terveysongelmiensa hoidossa merimutaa ja niin hän rupesi tutkimaan sen ominaisuuksia tieteellisesti. Vuonna 1825 perustettiin Hunniuksen aloitteesta Haapsaluun ensimmäinen mutakylpylä. Suuri promenadi vaihtaa pian nimensä "Suklaapromenadiksi", joka päättyy säveltäjä Pjotr Tšaikovskin muistopenkkiin [6]. Lomaillessaan Haapsalussa vuonna 1867 säveltäjää oli suuresti miellyttänyt ihailla aurinгонnousua juuri tässä paikassa. Muistopenkki sijaitsee Haapsalun Neurologisen kuntoutuskeskuksen [8] kupeessa. Sitä vastapäätä kadun toisella puolella on terveyskylpylä Laine [7]. Sen edessä Pikkulahden (Väike Viik) rannalla on Juhan Raudsepin veistos Sauvankatkaisija symbolisoimassa Haapsalussa parantunutta sairasta, joka katkaisee hänelle tarpeettomaksi käyneen sauvan.

Pitkin Sadama-katua jatkaessamme ohitamme entisen kylpylärakennuksen ja aivan kadun päässä sijaitsevan Rantaruohtalaisten museon [2]. Ennen toista maailmansotaa Haapsalu oli Viron rantaruotsalaisten pääkaupunki. Tultuamme takaisin Pikkulahden ran-

taan jatkamme pitkin kävelytieltä. Lahden toisella puolella näkyy säveltäjä Cyrillus Kreekin muistopatsas [4] (1889–1962) säveltäjän entisen kodin edessä. Nyt talossa sijaitsee hänen museonsa. Pikkulahden rannalla ohitamme Bernhard Laipmannin muistopatsaan. Vuoden 1905 kapinan aikaan Laipmann toimi talonpoikien edustajana sekä heidän puolestapuhujanaan kartanonherroja vastaan, mistä hänet tuomittiin kuolemaan. Lahden rannalta käännyimme Ehte-kadulle ja edelleen Wiedemannikadulle, joka on saanut nimensä sillä asuneen kielitieteilijän Ferdinand Johann Wiedemannin (1805–1887) mukaan. Samalla kadulla Lastenkirjaston pihalla sijaitsee Ilon Wiklandilta nimensä saanut lasten leikkipiha Iloni aed. Rakennuksen seinällä on muistotaulu Venäjän ulkoasianministerille ja valtakunnankanslerille Aleksandr Gortšakoville, joka lienee syntynyt talossa vuonna 1789.

Ohitamme Wiedemannin lukiorakennuksen [21], joka on toiminut kouluna lähes 200 vuotta. Koulun vanhin, Kalda-kadun puoleinen osa on peräisin 1700-luvun lopulta, kun uusiin osiin Wiedemannikadulla on vasta vuodelta 1928. Muutama vuosi sitten valmistui koulun urheilusalu, joka on Haapsalun nykyaikaisimpia urheilurakennuksia.

Kadun päässä näkyy taas meri ja kävelyretki jatkuu pitkin Öhtu kallasta eli "Illan rantaa". Rannalla on Haapsalussa asuneelle runoilijalle Ernst Ennolle [35] omistettu puisto ja hänen muistopatsaansa.

Runoilijan patsaalta näkyy yksi Haapsalun helmistä – Rautatieasema [47]. Vuonna 1907 valmistunut edustava asemarakennus rakennettiin Venäjän keisarillista perhettä ja hovivaarten, jotka saapuivat tänne junalla viettämään kesää. Tuohon aikaan asemalla oli Pohjois-Euroopan pisin katettu laiturit (216 m). Nykyään rautatieaseman tiloissa toimii Viron rautatiemuseo. Rautatieasemalta voi kävellä Paralepan metsään ja rantaan [32], jossa sijaitsee myös kylpyläkeskus Fra Mare [33], tai palata keskustaan pitkin Jaama-katua.

ARVOISA VIERAS

Kutsumme Sinut Viron romanttisimpaan paikkaan, koskemattoman luonnon helmaan merenrantaan Läänemaalle ja Haapsaluun, missä vanhat legendat ja arvokas historiallinen perintö kohtaavat nykyajan.

Haapsalu yllättää: joskus se ottaa vieraansa vastaan leppoisana kylpykaupunkina, joskus taas antaa vanhojen piispanlinnan muurien palautua keskiaikaan – kutsuakseen sitten vaeltamaan Venäjän tsaariin Pietari Suureen liittyville paikoille, esitelläkseen vironruotsalaista kulttuuria tai johdattaaksen Astrid Lindgrenin tarinoiden maailmaan. Taiteilija Ilon Wikland on ikuistanut lapsuudenkotinsa Astrid Lindgrenin kirjoihin. Niiden piirroksissa näyttyvät Haapsalun maalaukselliset puutalot, linnanmuuri ja rautatieasema tienoo. Ronja Ryövärintyttären linna on Haapsalun piispanlinna. Vuonna 2006 avattiin Haapsalussa Läänemaan museon yh-

teyteen Ilon Wiklandin tuotantoa esittelevä näyttely *Ilonin ihmeiden maa*.

Haapsalussa voitte eläytyä viime vuosisadan alun seurapiirien kylpytunnelmaan. Täällä voi kuunnella huipputason klassista musiikkia Pohjoismaiden suurimmassa yksilaivaisessa kirkossa tai nauttia muurien sisällä esitysten ja konserttien ainutlaatuisesta ilmapiiristä. Nuorille taas lienee tärkeämpää se, että Haapsalu on Viron päivänpaisteisimpia seutuja ja että sen merivesi on maan lämpimimpiä – aivan kuin sitä lämmittäisivät romantikkojen hehkuvat sydämet.

Haapsaluun on helppo rakastua: sen kapeat merenrantaan päätyvät kadut, pitsihuviloiden täplittämä vanhakaupunki sekä elokuisina öinä täydenkuun aikaan linnoituksen kastekappelin ikkunaan ilmestyvä mystinen Valkea Daami eivät enää päästä otteestaan. Haapsalun ja Läänemaan ovat löytäneet niin virolaiset kuin muidenkin

maiden kirjailijat, taiteilijat, säveltäjät ja muusikot, jotka ovat jättäneet ja jättävät edelleen jälkensä täkäläiseen kulttuurielämään.

Läänemaan hiekkarannat sekä ranta- ja lehtoniityt kiehtovat yksinäisyydestä ja luonnonkauneudesta pitäviä. Matsalun lintuparatiisi houkuttelee lintuharrastajia kaikkialta maailmasta, sillä se on Euroopan suurin ja runsaslajinen muuttolintujen pesimä- ja levähdyspaikka. Läänemaan jäkäläiset mäntymetsät tarjoavat runsaasti raitista ilmaa ja saalista sienikoriin. Varsinaisen aarreaitan historiasta kiinnostuneille ovat Läänemaan vanhat kirkot ja kartanot.

Läänemaa tunnetaan myös vironruotsalaisten ammoisena kotiseutuna. 1200-luvulta vuoteen 1944 asti kuuli Noarootsissa ja Vormsissa lähes pelkästään ruotsia. Vironruotsalaisten jäljet ovat Läänemaalla yhä selvästi näkyvissä, parhaiten Vormsin saarella, jonka hautausmaalla on maailman suurin rengasristien kokoelma.

Legenda Valkeasta Daamista

Elokuussa keskellä yötä täydenkuun aikaan ilmestyy tuomiokirkon kaste-kappelin ikkunaan naisen hahmo Haapsalun Valkea Daami. Legendan mukaan eräs tuomioherroista oli pukeutunut rakastettunsa kuoripojaksi saadakseen hänet sisälle linnaan, johon yksikään nainen ei saanut astua. Kuoripojan kaunis ja kirkas ääni herätti huomiota, mutta pian rikkomus kävi ilmi ja poloinen tyttö murattiin elävältä

linnanmuuriin. Kuolemattoman rak-kautensa symbolina hän kuitenkin ilmaantuu vuosittain elokuun täydenkuun yönä kastekappelin ikkunaan.

Kuninkaanhuoneen legenda

Vuonna 1351 saapui Ruotsin kunin-gas Magnus Smek Haapsaluun neuvottelemaan piispan kanssa. Kuninkaalle oli valmistettu komeat tilat linnoituksen lounaiskulmaan. Ilmeni kuitenkin odottamaton este. Kuningas

saapui yhdessä kuningattaren kanssa. Luostarisäännöt eivät sallineet naisten astua tuomioherrojen tiloihin Haapsa-lun piispanlinnaan. Säännöissä todettiin sanatarkasti: "... yhdenkään naisenpuolen jalka ei pidä astuman luostarin ovesta."

Viisaat tuomioherrat pohtivat miten sääntöä voitaisiin kiertää. Kuningas-parin saapuessa kuningatar asetettiin kantotuoliin ja kannettiin ovesta. Niin kuningattaren jalka ei astunut luos-tarin ovesta."

HAAPSALU – KESKIAIKAINEN KAUPUNKI

Keskiaikainen Haapsalu oli kauppiaiden, sotilaiden, käsityöläisten, pappien ja piispan kaupunki. Ylväs keskiaikainen piispanlinna kohoaa keskellä kaupunkia, ja sitä ympäröivät kaupungin perustamisaikaan palautuva katuverkosto, pitsihuvilat 1900-luvun alusta ja nykyisen kaupungin keskus.

Haapsalun vanhin osa sijaitsee maakannaksella, joka vielä joitakin satoja vuosia sitten muodostui kymmenistä saarekkeista. 1200-luvulta nykypäivään tultaessa on maa kohonnut Haapsalussa lähes kolme metriä. Sen perusteella on oletettu, että myös Haapsalun nimi on alun perin viitannut 'venesaareen' eli paikkaan, jossa sijaitti täkäläisten asukkaiden venevalkama. Haapsalun ensimmäiset asutusjäljet ovat peräisin 1200-luvun alusta. Ensimmäisten asukkaiden toiminta liittyi satamaan.

Haapsalu sai piispalta kaupunkioikeudet vuonna 1279, jolloin valmistui tuomiokirkko ja pieni linnoitus. Toisin kuin monet yhtä vanhat kaupungit Haapsalu voi todistaa kaupunkioikeutensa perustamisasiakirjalla, jossa on tarkka päiväys; asiakirjan antoi alun perin Saaren-Lännen piispa Hermann I Buxhövdén. Seuraavat kolmesataa vuotta Haapsalu oli Saa-

ren-Lännen "hiippakuntavaltion" keskus. Huolimatta lukuisista sodista ja tulipaloista on noista ajoista säilynyt muistomerkkinä piispanlinna, jonka vanhimpia osia ovat Pohjoismaiden suurin yksiläiväinen tuomiokirkko ja pienen linnan rauniot. Pieni linna rakennettiin alun perin suorakaiteen muotoiseksi linnoitukseksi. 1300-luvulla tuomiokirkon yhteyteen avattiin harvinainen pyöreä kastekappeli, joita on muualla säilynyt vain Italiassa. Juuri tuon kappelin keskimmäiseen ikkunaan ilmestyy vuosittain Valkean Daamin hahmo.

1500-luvun alussa piispa Johannes IV Kievelin hallitusaikana (1515–1527) valmistui piispanlinnan kivinen ympärismuuri sekä pääportin suuri tykkitorni. Linnoituksen pääportin edessä sijaitseva aukio muodostui Vanhakaupungin keskukseksi, jolta johtivat kadut merelle ja satamaan. Keskiaikainen katuverkosto on säilynyt lähes muuttumattomana. Linnoituksen edessä olevasta aukiosta kehittyi tori, jonka laitaa kohosi myöhemmin raatihuone.

Vuonna 1558 alkaneessa Liivinmaan sodassa linnoitus vaurioitui pahasti. Ruotsalaisvallan aikana linnoituksen sisälle tosin rakennettiin multabastionien, vallihautojen ja holvikäytävien verkosto, joka on ainutlaatuinen koko Baltiassa. Kun hiippakunta kuitenkin lopetettiin, niin samalla kaupunki menetti siihen asti tärkeän poliittisen ja taloudellisen asemansa.

Vuonna 1628 linnoituksen ja linnan ostivat de la Gardiet, jotka alkoivat uudistaa pienen linnoituksen muodikkaaksi renessanssilinnoitukseksi. Työn keskeytti tulipalo 1688, minkä jälkeen pieni linnoitus raunioitui, ja vain tuomiokirkko entistettiin. Kirkonkellot sijoitettiin vartiotorniin, sillä palossa tuhoutui myös vanha kellotorni.

Linnoitus kätkee sisäänsä Viron suurimman legendan ja salaisuuden: salaperäinen ja taianomainen Haapsalun Valkea Daami näyttäytyy linnoituksen kastekappelin ikkunassa elokuussa täydenkuun aikaan.

Piispanlinnan länsiosassa sijaitsee piispanlinnan museo. Sen vartio- eli kellotornissa voi ihaila kahta suurta kelloa, jotka kumahtelevat kaupungille täystunnein. Vuonna 1950 kellorosvot pudottivat toisen kelloista, mutta se oli niin painava, että varkaat eivät saaneet sitä maasta irti. Vahtiornista avautuu mahtava näköala kaupunkiin, merelle sekä saarille. Kesäisin linnoituksessa toimii keskiaikainen ravintola, jossa tarjotaan keskiaikaisten reseptien mukaan valmistettuja herkullisia ruokia. Piispanlinnan pihalla, sisäpihalla ja terassilla pidetään kesällä monenlaisia ulkoilmatapahtumia. Joka heinäkuun ensimmäisellä viikolla kuuluu Haapsalun tuomiokirkossa vanha musiikki, heinäkuun lopussa voi nauttia jousisoitinfestiivaleista. Elokuussa täydenkuun aikaan esitetään Valkean Daamin legenda.

Haapsalun hartiahuivi

Viime vuosisadalla muodostui yhdeksi Haapsalun symboliksi erittäin hienosta villalangasta kudottu Haapsalun hartiahuivi, joka mahtui niin pieneen tilaan, että sen saattoi pujottaa naisen sormuksen läpi. Huivia arvostettiin suuresti ylhäisörouvien keskuudessa.

Perinteisen Haapsalun hartiahuivin koko vaihtelee 100 x 100 cm:stä aina 150 x 150 cm:iin asti. Huivi koostuu

kolmesta osasta: hienosti kudotusta keskiosasta, sen erityisesti kuvioidusta reunuksesta sekä erillään kudotusta reunapitsistä. Huivi kudotaan hienosta villalangasta puupuikoilla (nro 3–4). Valmis huivi pestään lämpimässä saippuavedessä kevyesti painellen, huuhdellaan ja pingotetaan kuivumaan. Arvokkaimpana pidettiin valkoista pitsihuivia. Materiaalina oli kotona valmiiksi kehrätty yksin- tai kaksinkertainen lanka, joka oli tehty lampaan- tai mieluusti karitsanvillasta.

Haapsalun hartiahuivin tekemisen taitoa ja perinnettä ovat kuljettaneet polvesta polveen haapsalulaiset mestarit. Nykyään hartiahuiveja voi hankkia matkamuistomyymälöistä tai gallerioista ja huivin kuviointia voi opiskella käsityökursseilla. Haapsalun hartiahuivin ovat saaneet lahjaksi mm. prinssi Carl Philip, kuningatar Silvia ja Greta Garbo.

HAAPSALU KYLPLYÄ- KAUPUNKINA

Haapsalussa voi vielä nykyäänkin aistia menneen vuosisadan huippuseuraapiirin kylpylätunnelmiä. Vanhat komet pitsihuvilat, kaunis promenadi ja lomakaupungin rauhallinen elämänrytmi kertovat vuosisatojen pituisesta parantavien mutakylpyjen kokemuksesta sekä vuosisadan takaisesta seuraapiirin uskollisuudesta Haapsalua kohtaan. Kaupungissa somistaudutaan edelleen viime vuosisadan huippumuodin mukaisesti Haapsalun pitsiseen hartiahuviin, jonka laadusta kertoo, että sen voi vetää sormuksen läpi.

Lääkäri Carl Abraham Hunnius keksi, että Haapsalun merimuta lievittää terveysvaivoja. Hän aloitti terveyskylpyläperinteen, joka houkutteli kaupunkiin Venäjän keisarillisen hovin ja maan ylimystöä. Ensimmäisen mutakylpylä avattiin vuonna 1825, sen jälkeen niitä saatiin nopeasti kolme lisää. Haapsalun rakennettiin hienoin puuleikkauksin koristeltu Kuursaal ja upea rantapromenadi, joka pian sai komistukseksen kuvanveistäjä Haa-

vamäen mahtavat veistokset. Kiitos tsaari Nikolai II:n avustuksen valmistui vuonna 1905 rautatie Tallinnasta Haapsaluun ja vuosi sen jälkeen itse asema sekä tuohon aikaan Euroopan pisin katettu asemalaituri (216 m). Asemalla toimii nykyään Rautatiemuseo. Kuursaal sekä puiston soittolava Suuren promenadin varrella sekä Afrikan ranta olivat Haapsalun kesäelämän keskuksia. Kuursaalissa toimii kesällä entiset ajat mieleen tuova ravintola. Iltaisin siellä voi kuunnella musiikkia ja tanssia, kun taas päivällä talon ympärillä leijuu ruusutarhan tuoksu. Rantapromenadin varrella odottaa kaunis joutsenpariskunta kulkijoilta herkkupaloja.

Aina Nikolai I:n valtakauden lopusta saakka ovat Haapsalussa lomailleet ja ottaneet mutakylpyjä useimmat Venäjän tsaarit aina Nikolai II:een asti. Venäjän keisarit ovat jättäneet Haapsaluun jälkensä jo vuonna 1715, kun Pietari Suuri kävi kaupungissa etsimässä paikkaa uudelle sotasatamalle. Vierailusta on jäänyt lukemattomia legendoja. Heinäkuun toiseksi viimeisenä viikonloppuna voi Haapsalun kaduilla tavata niin tsaarin itsensä kuin hänen suuren seurueensa. SEE Teater on nimittäin päättänyt esittää kaikki

Pietari Suureen liittyvät legendat.

Haapsalussa ovat viettäneet lomaa myös säveltäjä Pjotr Tšaikovski vuonna 1867, taiteilija Nikolai Roerich (1880 ja 1910), professori Nikolai Pirogov (1853), naparetkeilijä Eduard von Toll (1898) jm. Tšaikovskin henkilöistä istuessa kuulee musiikkia, sillä penkki laulaa virolaisen kansanlaulun Kallis Mari motiiviva Tšaikovskin kuudennessa sinfoniasta. Haapsalussa on valmistunut myös osa Tšaikovskin ensimmäisestä oopperasta Vojevoda ja pianosarja Muistoja Haapsalusta. Nikolai Roerichin viimeinen vierailu Haapsaluun synnytti kuuluisat teokset Merten takana on suuria maita ja Varjagiaihe. Viron ensimmäisen tasavallan aikana (1918–1940) lomailivat Haapsalussa monet Viron valtiollisen ja kulttuurielämän merkikihenkilöt: Aino Kallas, Friedebert Tuglas, Oskar Luts, Villem Grünthal-Ridala, Jakob Liiv jm.

Nykyään Haapsalusta on tullut lomailijoiden ja terveydestään huolehtivien lempipaikka läpi vuoden: Laine ja Fra Mare -terveyskylpylöissä voi helliä itseään mutakylvyillä tai muilla hoidoilla. Parantavien hoitojen ohella ovat saavuttaneet suosiota myös ja ihonhoito- ja rentoutumismahdollisuudet.

KULTTUURI- KAUPUNKI HAAPSALU

Haapsalun arvokas historia, mereen suuntautuvien katujen salaperä, vilkas tapahtumakalenteri ja hyvä seura houkuttelevat kaupunkiin yhä uusia kävijöitä. Aluksi kaupunki saa vieraansa pistäytymään entistä useammin, sitten se kietoo kokonaan pauloihinsa.

Haapsalussa voi viettää aikaansa monella tapaa. Täällä voi luoda katseen menneisyyteen Rautatie- ja kaupunginmuseossa, Rantaruotsalaisten museossa ja Läänemaan museossa. Kesällä voi lojua rannalla, viileämpään aikaan kylpylöissä tai vesipuistoissa. Urheilun ystäviä odottavat tennis- ja golfkentät, kuntosali ja keilailu. Taiteenharrastajille ovat

avoinna useat galleriat ja taiteilijoiden ateljeet kaupungin pääkadun lähistöllä, avoinna on Ilon Wiklandin töitä esittelevä näyttely Ilonin ihmeiden maa. Sisään voi poiketa käsityöpajoihin, oppia kangaspuilla kutomista tai kuuluisan Haapsalun hartiahuivin kuvioita.

Kaksi Haapsalussa toimivaa teatteria – Randlane ja SEE Teater – tarjoavat runsaan ohjelmiston. Kuursaalissa, linnanpihalla ja kulttuurikeskuksessa järjestetään konsertteja ja esityksiä. Iltaisin voi viettää aikaansa ja tarkastella katuelämää pääkadun varren vilkkaissa kahviloissa.

Joka vuosi saapuu Haapsaluun kulttuuri-ihmisiä osallistuakseen korkeatasoiseen vanhan musiikin festivaaliin, lasipäiville tai Promenaadi Sümfonietin konsertteihin. Mahdollisuuksia tarjoavat myös teatraa-

linen vaellus Pietari Suuren kanssa, jousisoitininfestivaali Viulimängud ja Valkeaan Daamiin liittyvät tapahtumat, Haapsalun hartiahuivin päivä, Augustibluus ja keskiaikafestivaali Solemnitas Hapsaliensis.

Haapsalu ja Läänemaa viehättävät niin, että monet virolaiset taiteilijat, muusikot ja kirjailijat ovat jopa asettuneet kaupunkiin. Täällä sijaitsee tunnetun virolaisen kuvataiteilijan Evald Okasin museo. Haapsalu on muotitaiteilija Liivia Leškinin ja hänen puolisonsa Sigginin koti; heidän ateljeensa ovat kävijöille avoinna. Kaupungissa viettävät lomiaan Epp-Maria Kokamägi, kirjailija Mihkel Mutk ja muut tunnetut virolaiset kulttuurihenkilöt.

TAEBLA

Taebelan kunta sijaitsee Läänemaan sydämessä. Läänemaan kunnista ainoana se voi ylpeillä Paliveressa sijaitsevalla hyppyrimäellä. Kunnassa on monia vierailukohteita kulttuurin ystäville: taiteilija Ants Laikmaan koti-

museo Kadarpikun kylässä, vanha linnoituspaikka Hallimägi ja Koelan kotiseutumuseo. Kansanjuhlia pidetään ja juhannustulia sytytetään Kullisten niityllä, jossa kasvaa myös laulutammi ja sijaitsee "laulun portaikko". Näkemisen arvoisia ovat myös Paliveren kartano ja puisto.

RISTI

Ristin kunta on, kuten sen nimikin kertoo, tärkeä risteyspaikka sekä portti Läänemaalle ja Viron saarille. Ihana luonto ja paikka paikoin maantiellekin näkyvät kauniit suot ovat muodostuneet monien luonnonystävien lempi-paikoiksi.

KIERROS ETELÄISELLE LÄÄNEMAALLE

Eteläinen kierros Läänemaalla johdattaa meidät aluksi Haapsalusta kohti Ristiä ja sieltä eteenpäin Lihulan ja Virtsun kautta Martnaan, Ridalaan ja takaisin Haapsaluun. Ennen Taebలా opastaa tienviitta oikealle taiteilija Ants Laikmaan kotimuseoon (1), joka on suosittu retkikohde lämpimään aikaan. Laikmaa muutti Taebలాan vuonna 1932 ja alkoi rakentaa sinne omien ihanteidensa mukaista, Virossa ainutlaatuisia kansallisromanttista ateljeekotia. Vuonna 1942 taiteilija haudattiin hänen itse suunnittelemaansa seitsemän hehtaarin kokoiseen puistoon. Runsaslajisessa puistossa on säilynyt taiteilijan itsensä istuttamia puita sekä hänen kirjallijavierailleen omistetut yhdeksän tammea. Vieraita olivat mm. Marie Under, Friedebert Tuglas, Gustav Suits ja Aino Kallas.

Tallinnan maantietä eteenpäin kuljettaessa näkyy Taebలాan jälkeen Lääne-Nigulan kirkon (2) torni. Kirkon lähetyville on Uetoan tilalle avattu Koelan kotiseutumuseo (3), jossa esitellään vanhan maatilan elämää ja vanhoja tarvekaluja.

Edempänä kiinnittää Vöntkülan kupeesuomiota värillisiin nauhoin koristettu (4) pylvä, jonka päässä on haikarapesä. Värillisiä nauhoja pylväaseen ovat solmineet sulhasmiehet häöpäivänään lapsionnen turvaamiseksi: mitä korkeammalle sulhanen sitoo nauhan, sitä enemmän tulee lapsia.

Ristiin käännyttäessä on rautatieaseman luona omaperäinen muistomerkki Siperiaan kyyditetyille (5): rautatiekiskoista kokoon pantu risti nimeltään Rautatiekiskot muistavat. Täältä vietiin Siperiaan yhteensä lähes 3000 ihmistä Länsi-Virosta.

Ristin lähellä voi Haapsalun–Tallinnan maantieltä ihaila taivaanrantaan asti ulottuvaa Marimetsan suota (6). Suo on luonnonsuojelukohde, Viron vanhimpia suoalueita ja yhtenäisimpiä nevoja laajoine hetteikkoineen. Suolla pesivät nummisuohaukka, hiirihaukka ja maakotka. Suon laitamilla on metsojen ja teerien soidinpaiikkoja. Kasviharvinaisuuksia ovat tummaneidonvaiippa, kiiltovalkku ja suomyrtti. Marimetsan suohon pääsee tutustumaan Ristin–Virtsun maantieltä Rõumasta. Suolle on rakennettu 5,5 kilometrin pituinen vaelluspolku lintutorneineen ja infotauluineen.

Ristin–Virtsun maantien 12. kilometrin kohdalla näkyy tielle Koluvereen entinen piispanlinna (7). Ensimmäisen linnoituksen Koluvereen perusti todennäköisesti 1200-luvulla piispan vasalli, Loden suku. 1300-luvun alussa rakennettiin tornilinnitys, jolla on neliskulmainen pohjakaava, 1300–1400-luvulla konvent-

KULLAMAA

Kullamaalla on pitkä kulttuurihistoria. Aina nykypäiviin asti Kullamaalla on kukoistanut puhallinsoitinorkesterien, kuorolaulun ja laulujuhlien perinne. Täkäläiset pastorit ovat näytelleet merkittävää osaa viron kielen kehityk-

sessä, ja täällä ovat kasvaneet Viron ja maailman kulttuurihistoriassa vaikuttaneet merkkihenkilöt: Viron ensimmäinen ammattisäveltäjä Rudolf Tobias (1873–1918)) ja Gustav Hirsch (1828–1907), josta tuli Venäjän viimeisten keisarien Aleksanteri III:n ja Nikolai II:n henkilöäkäri.

tirakennusta muistuttava linnoitus ja 1500-luvulla pyöreä tykkitorni. Yrjönyön kapinan aikaan (1343) kapinoivat talonpojat piirittivät linnoitusta. Vuonna 1439 linnoituksesta tuli Saaren-Lännen piispan yksi residenssi. Linnoituksella oli tärkeä asema Liivinmaan sodassa (1558–1583), kun sen luona otettiin yhteen ensin kapinoivien talonpoikien kanssa ja sitten puolalaisten, ruotsalaisten ja venäläisten joukkojen kanssa. 1600-luvulla Lövenien aikana linna uudistettiin kartanokäyttöön. Vuonna 1771 Koluveren hankki Venäjän keisari Katarina II lahjoittaakseen sen rakastajalleen ruhtinas Grigori Orloville. Vuonna 1780 Katarina II lähetti Koluvereen maanpakoon Württembergin prinsessan Augusta Carolinan. Prinsessan oleskelua Koluveressa ja hänen kuolemaansa 16. syyskuuta 1788 kattaa salaisuuden verho. 1700-luvun lopussa Venäjän keisari Paavali I lahjoitti Koluveren kartanon kenttämarsalkka

Buxhoevedenille, jonka suku hallitsi tilaa aina vuoteen 1917 asti. Sittemmin rakennuksessa on toiminut poikien kasvatuslaitos sekä hoitokoti, nykyään rakennus on yksityisomistuksessa.

Koluveresta jatkamme Kullamaalle, jonka vanhin rakennus on 1200-luvun lopussa rakennettu kirkko (8). Alkuaan torniton ja kuoriton yksiläiväinen linnoituskirkko on sittemmin muuttunut paljon. Kirkon sisustuksessa kannattaa kiinnittää huomiota renessanssin aikaiseen saarnastuoliin (1626), triumfikaaren barokkiseen Golgata-ryhmään (1682) sekä varhaisen viron kielen tutkijan, paikallisen pastorin Heinrich Gösekenin muistotauluun (1628). Kirkon lattiassa on viisi hautalaattaa 1600-luvulta sekä Württembergin prinsessan hauta. Kullmaan kirkkolarhassa kirkon lähetyvillä sijaitsee Viron vanhin rengasristi. Ristiin on hakattu vuosiluku 1621 ja teksti "Sitta Kodt Matz". Legendan mukaan Matz (eli

Mats) olisi kulkenut pitkin kylänraittia kantaen suurta laukkua ja kerännyt hevosten jätöksiä lannoittaakseen niillä peltoa. Hevosenlannalla lannoitettu pelto oli antanut hyvän ruissadon ja Matsista oli tullut rikas mies. Kullamaalla tiedetään kertoa, että seudulla on aikaisemmin todella sijainnut Sita Koti Matsin talo. Ruotsin kielen asiantuntijat väittävät kuitenkin, että kiveen on kirjoitettu rantaruotsalaisten murteella SITTA KODT MATZ, mikä tarkoittaa Matsin lepävän tässä Jumalan rauhassa. Kalmiston kupeessa on Kullamaan Rohumäen nimellä tunnettu linnanmäki. 2000 m²:n suuruista linnoitusta muinaisvirolaiset ovat käyttäneet 1000–1100-luvulla.

LIHULA

Lihula on ollut eteläisen Läänemaan keskus niin historiallisesti kuin nykyäänkin. Lähes 1500 asukkaan Lihula on Läänemaan toiseksi suurin kaupunki. Lihulan kunta taas kätkee sisäänsä harvinaisen lintuparatiisin, Matsalun luonnonsuojelualueen, joka houkuttelee lintuharrastajia kaikkialta maailmasta sekä tarjoaa mahdollisuuksia kanootti- ja luontomatkailuun.

Ristin–Virtsun maantietä tullaan Läänemaan pisimmälle eli 112 kilometriä pitkälle Kasarijoelle. Kasarin 4000 hehtaarin suuruinen luhta on Pohjois-Euroopan suurin rantaniittyalue. Tulva-aikaan se jää veden alle. Täällä vierailivat tuhannet joutsenet, hanhet ja sorsat. Hiljattain kunnostettu Kasarin vanha silta (9) vuodelta 1904 oli valmistuessaan maailman pisin teräsbetonisilta: 308 metriä pitkä ja 7 metriä leveä. Edempänä jää oikealle Kirblan kirkko (10) 1500-luvulta. Legendan mukaan kirkkoa rakennettaessa ei paikasta päästy yksimielisyyteen, ja siksi asiassa pyydettiin taivaallista johdatusta. Yhtäkkiä taivaalle nousikin musta ukkospilvi. Kirblan mäen kohdalla pilvestä jy rähti ukkonen, mutta sitten ukonilma äkkiä loppui. Kun ymmärrettiin, että tämä olikin pyydetty merkki, kiirehdiin Kirblan mäelle ja nähtiin ukkosen halkaisseen tavallisen saunan kokoisen muinaisen uhrikiven. Tuolle paikalle pystytettiinkin Nigulan eli Nikolauksen kirkko. Kirblan mäki on Länsi-Virolle tyypillinen kalkkikivipengermä, ja sieltä avautuu hieno näkymä Kasarin luhdalle.

Jatkettaessa pitkin Virtsun–Tallinnan maantietä jää pian vasemmalle linnamäki ja Lihulan kaupunki. Muinaisen Läänemaan pitäjänkeskus Lihula on mainittu ensi kerran vuonna 1211 Lealin nimellä. Tuolloin määräsi Riian arkkipiispa Albert Lihulan Vironmaan hiippakunnan keskukseksi. Muinaisvirolaisten linnoitus sijaitsi Lihulan linnamäellä (10).

Vuonna 1220 sen valloittivat ruotsalaiset, mutta 8. elokuuta samana vuonna linnoitukseen hyökkäsivät saarelaiset ja 500 ruotsalaista tapettiin. Lihulassa oli myös vuonna 1228 muodostetun Saare-Lännen hiippakunnan ensimmäinen keskus. Palaneen virolaislinnoituksen tilalle rakennettiin 1238–1242 kivilinna, joka oli 1200-luvulla ainutlaatuisimpia puolustusrakennuksia koko Baltiassa: kivilinnoitusta rakentaessaan rakennusmestarit sovelsivat uusia rakentamisperiaatteita ja sotilaallisia uudistuksia virolaisen muinaislinnoituksen pohjakaavaan. Linnoituksen tilat jaettiin Saaren-Lännen piispan ja Saksalaisen ritarikunnan kesken, mikä saattoi olla yksi peruste sille, että piispa päätti siirtää oman hiippakuntansa keskuksen Vana-Pärnuun. Liivinmaan sodan aikaan (1558–1583) linnaa hallitsivat niin tanskalaiset, ruotsalaiset, saksalaiset kuin venäläisetkin. Sodan jälkeen linnoitus menetti merkityksensä samoin kuin sen ympärille syntynyt taajamakin.

Lihulan kartano perustettiin 1200-luvulla ritarikunnan- ja piispankartanoksi. Nykyisen klassistisen päärakennuksen rakennutti vuoden 1840 paikkeilla Wistinghausenin suku. Lihulan kartanossa sijaisee kaupungin ja sen ympäristön historiaa ja arkeologisia löytöjä esittelevä museo, matkailuneuvontapiste sekä ekoturismiin erikoistunut matkatoimisto, joka välittää tietoja kaikesta virolaisesta luontomatkailusta. Linnoitusmäellä sijaitsee Lihulan laulava sekä maantien toisella puolen

kulttuuritalo (1989). Tallinnan maantien kupeeseen syntynyt Lihulan keskusta on hyvä esimerkki 1800-luvun taajamasta, jolle ovat luonteenomaisia puutalot korkeine harja- ja aumakattoineen. Pääkadun varressa ansaitsevat huomiota Elisabethin kirkko (1876–1878) ja entinen Jaani körts, Jaanin kievari.

Jatkettaessa kohti Virtsua tullaan Karusen kirkolle (12), joka on rakennettu 1200-luvun jälkipuoliskolla yksilaivaiseksi ja tornittomaksi puolustuskirkoksi. Sen sisustuksessa kiinnittää huomiota saarnastuoli vuodelta 1697 sekä Gotlannin tyyppiä edustava kastemalja, joka on yhtä vanha kuin itse kirkkokin. Karusen kirkkoon on todennäköisesti haudattu Saksalaisen ritarikunnan suurmestari Otto von Lutterberg. Vuonna 1270 liettualaiset tekivät laajan sotaretken Saarenmaalle. Suuren saaliin kera palaavat liettualaiset joutuivat Karusen lähetyillä merenjäällä ritarikunnan hyökkäyksen kohteeksi, ja taistelussa suurmestari sai surmansa. Lutterbergin hautalaattana pidetään aseistetun solamiehen hahmoista, hiukan puolisuunnikkaista muistuttavaa hautalaattaa. Kirkkotarhassa on vielä kolme puolisuunnikkaan muotoista hautalaattaa, joista yhtä kutsutaan Karusen kunin-kaan haudaksi.

Karuselta kääntyy maantie Vatlaan. Linnusen kylän harjanteella sijaitsee Vatlan maalinnointi (13). Linnoituspihaa ympäröi kaksi-kolmimetrinen valli, jonka ulkosyrjä liittyy harjanteen 8-9 metriä

HANILA

Hanilan kunta on houkuttellut asukkaikseen ja lomavieraikseen runsaasti kulttuuri-ihmisiä. Hanilan maisemista aukeaa portti Saarenmaalle ja Muhu- maalle. Matkailijoille Hanilan kunta tarjoaa ihailtavaksi upeita kirkkoja sekä vaihtelevaa luontoa. Täällä sijaitsevat Puhtu-Laelatun ja Nehatun luonnonsuojelualueet.

korkeaan rinteeseen. Vatlan keskuksessa ansaitsee huomiota kartanokokonaisuus (14). Vuonna 1807 Otto von Rosenin haltuun tulleet rakennukset ovat Läänemaan edustavimpia. Harvinainen on salin triumfialiheinen harmaasävyyinen friisi sekä takkauunillaan sijoitettu kuopan kaltainen kartanonherran makuuhuone, jonka seinämaalaukset on koristeltu eksotisoin etelämaisilla kasveilla. Nykyään päärakennuksessa sijaitsevat Vatlan peruskoulu ja kirjasto. Soikeaa eduspihaa rajoittavat kaareva aitta ja talli. Legendan mukaan Vatlan kartanonherra oli vetänyt naapurikartanon omistajan kanssa vetoa siitä, että rakentaa rakennuksen, jonka yhdestä nurkasta ei näy toista. Ja tosiaan: kaarevan rakennuksen nurkalta toista nurkkaa ei näy.

Palattaessa takaisin Ristin–Virtsun maantielle jää maantiestä muutaman sadan metrin päähän Hanilan kylä (15), jossa on kirkko ja museo. 1200-luvulla rakennettu Hanilan kirkosta tiedetään kertoa, että rakennusmestarit olivat muraanneet tyton sijasta kirkon seinään hanhen, mistä Hanila sai nimensä. Hanilan Paavaliinkirkossa ovat säilyneet alkuperäiset pari-ikkunat. Kirkon riemu-kaari on epätavallisen kapea ja korkea. Kirkossa on 13 harvinaista puolisuunnikkaan muotoista hautalaattaa. Kirkon lähellä entisessä koulutalossa sijaitsee Hanilan museo, jossa esitellään vanhoja työ- ja tarvekaluja.

Virtuaa kohti matkatessa tullaan Puhtu-

Laelatun suojelualueelle, joka liittyy läheiseen Nehatun suojelualueeseen. Tälle suojelualueelle, joka käsittää Virtsun ympäristön rannikkoseudun, ovat luonteenomaisia runsas linnusto, rikkaat puoliiksi luonnonvaraiset niittyekosysteemit harvinaisina kasveina, metsät ja suot sekä pitkä rantaviiva. Virtsun taajamassa tullaan pian satamaan (16), josta lautat kulkevat Saarenmaalle. Keskiajalla kuului Virtsu Uexkülin suvulle. Suku rakennutti 1430-luvulla meren rantaan vasallilinnon, jolla oli ruudunmuotoinen pohjakaava. Linnonrakennuksesta ovat enää jäljellä pelkät rauniot.

Lihulaan päin palattaessa jää Ristin–Virtsun maantien varteen Kömsin ortodoksisen kirkon lähelle yli 2000 vuotta vanhat muinaishaudat (17). Yksi haudoista on kaivausten jäljiltä jätetty avoimeksi ja toinen on ennallistettu. Avattu kalmis- ma sisältää lähes parikymmentä kivillä merkittyä hautaa, joista vanhimmat ja suurimmat sijaitsevat kalmiston keskellä. Runsaista löydöistä ovat arvokaimpia Volgan–Okan yläjuoksulta peräisin olevat korut.

Kömsistä Kukurantaa (18) kohti matkatessa tai Ristin–Virtsun maantieltä opasteiden mukaan käännyttäessä tullaan Saleveren Salumäelle (19). Lehtomägi on parikymmentä metriä merenpinnan yläpuolelle kohoava harjanne, jonka luoteisrinteen muodostaa jyrkkä kalkkikiviseinä. Arkeologit ovat hiljan todenneet, että Salumäellä on sijainnut linnoi-

tus, jota on todennäköisesti käytetty ensimmäisellä vuosituhannella eKr. Nykyisin harjanteella kasvaa kasvistoltaan runsas tammisekametsä, törmän juurella on harvinainen lehto. Täällä viihtyy Viron suurin etanälaji viinimäkikotilo (Helix pomatia). Törmän halkeamissa talvehtivat rantakäärmeet, kyyt ja vaskitsat. Törmän itärinteestä virtaa mereen pyhä lähde, joka parantaa silmät ja nuorentaa vedellä peseytyvän. Saleveren Salumäellä on puoleentoista kilometrin pituinen vaelluspolku.

Ennen Lihulaa opasteet johtavat oikealle Matsalun kansallispuiston keskukseseen (20) Penijöelle. Matsalun luonnonsuojelualue Väinameren pikkusaarten, Matsalunlahden ja sen ruovikon ja ranta- ja lehtoniittyjen monipuolista linnustoa sekä turvaa linnuille suotuisat paikat pesimiseksi, ravinnon hankkimiseksi, sulkaiteen luomiseksi ja lepäämiseksi muuttomatalla. Suojelualueella on rekisteröity 275 lintulajia, pesiviä lajeja on 162. Vuonna 2000 kunnostettiin kansallispuiston keskuksiksi Penijoen kartano, missä sijaitsee Matsalun luontoa esittelevä museo. Vieraita varten on rakennettu lintutorneja ja vaelluspolkuja: Kloostrin näkötorista (a) avautuu näkymä Kasarijoen rantaniitylle, Penijoen tornista (b) ruovikolle ja Matsalun korkeimmasta, 21-metrisestä Suitsun tornista (c) kohti Matsalun metsiä, ruovikkoa ja rantaniittyjä; Keemun tornista (d) puolestaan Matsalunlahdelle, saarille sekä ruovikolle.

MARTNA

Martin kunnassa toimii kesäisin ainutlaatuisen teatteri Saueaugun teatteritalolla. Täällä sijaitsee myös Viron ensimmäinen lintutorni, jonne pääsee pyörätuolilla. Historiasta kiinnostuneet voivat vierailla Suure-Lähtrun kartanossa, josta löytyy Martin kirkossa tai Kesilveren kartanossa.

Matsalunlahden pohjoisrannan torneista Rannajoen torniin (e) pääsee ajamaan luiskaa pitkin pyörätuolilla; sieltä näkyvät hyvin rantaniityt. Haeskan tornista (f) avautuu näkymä Matsalunlahdelle ja linnustoltaan runsaslajiselle rantaniitylle, Kiidevan tornista (g) taas Matsalunlahdelle sekä Jugassaaren tornista (h) Puisen niemen pohjoispuolisille saarille. Matsalun luontoon voi tarkemmin tutustua Penijoen tai Saleveren Salumäen vaelluspoluilla, Suitsun ja Kiidevan-Puisen luontopolulla sekä Näärivien rantaniityn ja Keemun luontopoluilla. Lintuharrastajille on paras aika saapua Matsaluun kevään ja syksyn muuttokausi.

Haapsalun-Laikulan maantieltä käännyttyäessä johtaa Kureveresta tie Kesilvereen (21). Kesilveren barokkityylinen puukartano takkauuneineen ja perinteisine ruokokattoineen muistuttaa pikeminkin maataloa. Tyyppiltään se edustaa vieläkin aikaisempaa eli 1600-luvun kartanorakentamista. Kureveresta jatketaessa opastaa Haapsalun-Laikulan maantieltä kyltti Martnaan (22). 1500-luvun alussa rakennettu Martnan Pyhän

Martin kirkko on yksiläivaiseksi kirkoksi harvinaisen suuri. Kirkon rakennuttajan piispa Orgasin vaakunakilpi on sijoitettu pohjoisen sisäänkäynnin yläpuolelle. Sisustuksen vanhin yksityiskohta on gotlantilaisittain koristeltu kastemalja noin vuodelta 1500. Alttariseinä valmistui vuoden 1700 tienoilla, empiretyylinen saarnastuoli 1820. Martin kirkon vaakunamuistotaulujen kokoelma 1600–1700-luvulta on Tallinnan tuomiokirkon ja Nigulisten kirkon jälkeen Viron kolmanneksi suurin. Vaakunoista kymmenen on entistetty.

Martin keskuksesta viiden kilometrin päässä sijaitsee varhaisklassismia edustava Suure-Lähtrun kartano (23). Sen rakennutti vuosina 1775–1778 Karl Gustav von Baranoff juuri avoituneelle vanhimmalle pojalleen Heinrichille. Nykyään kartano on yksityisomistuksessa. Uudet omistajat ovat avanneet kartanon museon ja järjestävät siellä vastaanottoja, konsertteja ja muita tapahtumia.

Laikulan-Haapsalun maantielle palatessa johdattavat opasteet Haeskaan

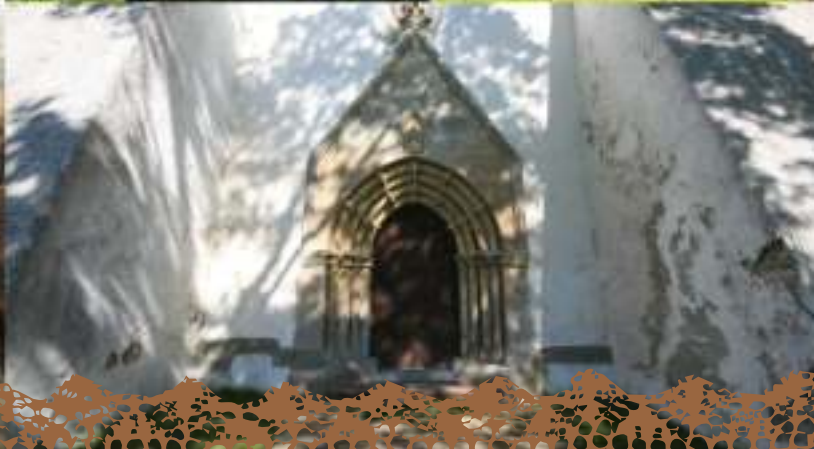
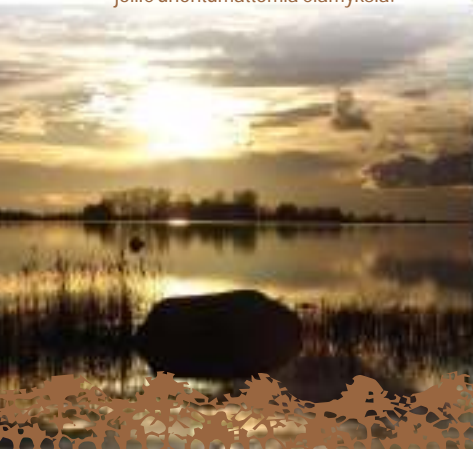
(24) Matsalunlahden pohjoisrannalle. Kymmenen metriä korkeasta Haeskan lintutornista avautuu näkymä matalalle lahdelle ja melko hyvin säilyneille alaville rantaniityille. Haeskan lintutornia on pidetty Pohjois-Euroopan parhaimpana. Vuoden 1997 toukokuussa järjestetyssä kansainvälisessä lintuhavaintokilpailussa nähtiin Haeskan tornista yhden vuorokauden aikana peräti 128 lintulajia. Haeskan tornin vieressä sijaitsee vuonna 1805 rakennettu klassistinen Haeskan kartano, joka on remonttien vuoksi menettänyt alkuperäisen ilmeensä.

Kymmenisen kilometriä ennen Haapsalua johdattaa Laikulan-Haapsalun maantieltä kyltti Puisen (25) ja Kiidevaan (26). Tienristeyksestä oikealle käännyttyäessä tullaan Puisenniemielle, joka erottaa Matsalunlahden luoteisosan Väinamerestä. Luoteisrannikon lähellä sijaitsevat täkäläiset saaret, joista suurimmat ovat Tauksi, Krimmi, Laekarahu ja Kakrarahu. Tauksista luoteeseen jäävät vielä Liian ja Sömerin saaret. Puisen kylän edustalla sijainnut niemi on ollut 1600- ja 1700-luvulla vormsinruotsalais-

RIDALA

Ridalan kunta, entinen kuulu Rotalian tai Rotelewichin muinaispitäjä, ympäröi Haapsalua joka puolelta ja voi olla ylpeä vilkaasta kylätoiminnastaan sekä aktiivisesta kulttuurielämästään. Haapsalun tienoilta Ridala ulottuu aina luonnonsuojelukohteena tunnetun Matsalunlahden pohjoisrannikolle asti. Sen vanhat kirkot, linnat, lintuparatiisi tai neuvostoarmeijan entinen varuskunta ja lentokenttä tarjoavat matkailijoille unohtumattomia elämyksiä.

ten kalanpyyntipaikka. Pyynnin aikana he majailivat niemellä kivien väliin kaivetuissa luolissa. Puisea ja Kiidevaa yhdistää vaelluspolku, jonka alkupäässä on suojeltu Löpren tammi. Kiidevaa kuuluu Läänemaan harvoihin aitoihin kalastajakyläihin. Kylässä pienet kalastajämokit sijaitsivat aivan vieressä. Kylä jakautuu kahteen osaan: ensi kertaa vuonna 1614 mainittuun kartanon ympärille muodostuneeseen Kiidevan kylään (Hoff Kiedepee) ja rantaan perustettuun kalastajakylään eli "Kiidevan kalakylään". Kiidevan nimen historiaan sisältyy yksi Viron varhaisimman maininnoista yleensä, sillä islantilainen saaga kertoo Ruotsin kuninkaan Ingarin sotaretkestä virolaisia heimoja vastaan vuoden 600 paikkeilla. Luultavasti Kiidevan luona – at Steini – kuningas kaatui, ja hänet lienee haudattu samalle seudulle jonnekin rannikolle.

Palattaessa Laikulan–Haapsalun maantielle saavutetaan pian Ridalan kirkolle (33). Ridalan Maria Magdaleenan kirkko on Viron vanhimpia ja kiinnostavimpia pyhäitä. Paksuin kiviseinän ja kapein

ikkunoin varustettu rakennus 1200-luvulta on muiden Länsi-Viron kirkkojen tapaan yksiläiväinen ja alun perin torniton. Torni rakennettiin 1400–1500-luvulla. Kun tornit tavallisesti rakennettiin pääsisäänkäynnin eteen, niin Ridalassa se pystytettiin kirkon sivulle. Tämän ansiosta pääportaali on erinomaisesti säilynyt. Goottilaisen portaalin yläpuolella sijaitsevaan seinäkomeroon on sijoitettu kirkon suojelupyhimys Maria Magdaleena. Häntä esittävä patsas on Viron vanhimpia kuvanveistohahmoja. Kuorin seinillä on säilynyt freskojen fragmentteja. Kirkon sisustuksesta ansaitsee huomiota alttari. Alttaripöydän arvelaan olevan keskiaikainen, ja vuonna 1678 siihen on liitetty barokkinen, runsain hahmoin koristeltu alttariseinä. Vuonna 1995 varastettu, 1800-luvulta peräisin olevan alttaritaulun alta tuli päivänvaloon vieläkin arvokkaampi pyhä ehtoollista esittävä puukaiverrus 1600-luvulta. Alttarin kanssa yhtä vanha on triumfiikaari, ja 1600-luvulta on myös saarnastuoli. Ridalan kirkkotarhan arvokkaimmat kohteet ovat aurinkopyörä- ja elämänpuumotiivein koristellut puolisuunnik-

kaan muotoiset hautakivet, joiden arvelaan olevan 1200-luvulta. Hyvin vanhoja ovat myös kaksi massiivista kiviristä kirkon pääsisäänkäynnin kupeessa. Ridala oli muinaisen Läänemaan samanimisen pitäjän keskus. Kirkosta muutaman kilometrin päähän jää muinaislinnoituksen sija Tubriinn. Arkeologit ovat selvittäneet Tubriinnan ympäristöstä 14 muinaista kylänsijaa, minkä perusteella Ridalaa voi pitää taajimmin asuttuna pitäjänkeskuksena muinaisella Läänemaalla. Ilmeisesti sen vuoksi Rotalan nimeä on aikoinaan käytetty myös koko Läänemaan merkityksessä.

KIERROS LÄNTEEN JA SAARILLE

Haapsalusta Rohukülaan päin matkatesa johtaa Paralepan metsästä tie Pullapäälle (28). Luonnonpuisto vaihtelevine maastoineen sopii polkupyörällä retkeileville. Pullapään tenho keksittiin 1800-luvulla, kun siitä tuli Haapsalun varakkaiden kylpylävieraiden mieluista retkikohde.

Pullapään niemellä sijaitsee tsaari Aleksanteri III:n muistomerkki. Kansatietää kertoa, että Aleksanteri on paistanut nuotiossa perunoita ja juonut lemmikkijuomaansa imperatorskoja (jossa on yhtä paljon viinaa kuin sampooa). Pullapää sopii myös shokkisturisteille, sillä neuvostoarmeijan sotilasalueiden rauniot tarjoavat mieleenpainuvia elämyksiä. Kiltisiin ryhdyttiin rakentamaan lentokenttää (29) vuonna 1939, kun Viron ja Venäjän välillä oli solmittu sopimus tukikohdista. Lentokentän betonilla päällystetyn kiitotien pituus on 2,5 kilometriä ja leveys 40 metriä. Lentokoneita varten kentällä on 28 betonista suojaa. Kiltisin sotilasalueella sijaitsevat myös Kiltsin kartanon rauniot. Kartano on ensimmäistä kertaa mainittu vuonna 1323 Alba Curian nimellä. Kartanon keskialjalta periytyvä vanhin osa on todennäköisesti rakennettu linnoitusasumukseksi. Keskiaikaiseen rakennukseen viittaavat puolentoista metrin paksuiset muurit ja oven yläpuolelle sijoitetut "pienviskaamisnurkkaukset". Keskiaikainen asuintorni on sittemmin paljon muutanut ilmettään. Kartanon renessanssi-

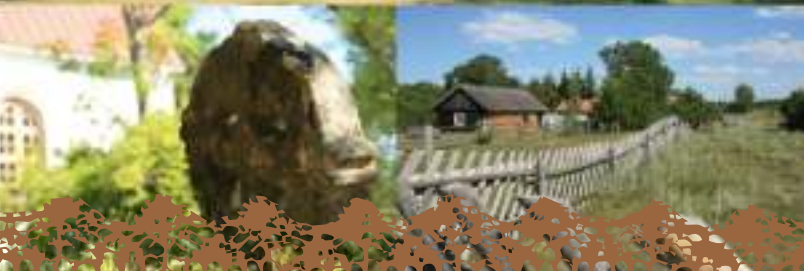
portaalin 1600-luvulta sotilaat maalasivat harmaaksi. Neuvostoarmeija käytti kartanoa varastona, ja vuoden 1996 tulipalossa se raunioitui.

Rohukulan maantiellä kiinnittävät huomiota Ungrun linnan (30) rauniot. Ungrun kartanon teki tunnetuksi tsaari Pietari Suuren odottamaton vierailu 1715. Vierailusta liikkuu yhä erilaisia versioita. Yhden mukaan pöydän ääressä istunut tsaari huomasi oven yläpuolella tyhjät kehykset. Hetken tutkittuaan asiaa hän löysi uunin takaa Kaarle XII:n kuvan, joka oli ilmeisesti kätketty sinne nopeasti tsaarin saapuessa. "Jaa että Kaarle!" hän huusi. "Nyt on sinun vuorosi piiloutua uunin taak! Ehkä tarvittaisiin vain yksi taistelu, niin sinne joutuisinkin minä!" Sitten hän nosti kuvan takaisin seinälle. Keisari ei kuitenkaan vierailut nykyisessä raunioituneessa kartanossa vaan vanhassa päärakennuksessa, joka on nykyään hävinnyt. Linnaa alkoi rakentaa vuonna 1893 kreivi Ewald von Ungern-Sternberg. Romanttinen legenda kertoo, että kreivin rakastettu lupasi avioitua vasta sitten kun mies rakennuttaa hänelle

samanlaisen linnan kuin on Saksan Merseburgissa. Avioliitto ei koskaan toteutunut, sillä morsianehdokas kuoli ja myös Ungrun linna jäi valmistumatta. Nykyään linnanrauniot ovat yksityisomistuksessa.

Pian saavutaan Rohukulan satamaan (31), joka rakennettiin ensimmäisen maailmansodan kynnyksellä sotasatamaksi. Täältä pääsee lautalla Hiidenmaalle ja Vormsin saarelle, ja täällä sijaitsee vierassatama.

Kolmen vartin lauttamatkan päässä Rohukulasta sijaitsee Vormsi, joka on Viron neljänneksi suurin saari (93 km²). Saari lienee kohonnut merestä noin 1800 vuotta eKr. Legenda tietää kertoa, että Vormsi on saanut nimensä islantilaiselta viikingiltä Ormilta, kun taas toiset esittävät ruotsinkielisen nimen Ormsö perusteella selitykseksi 'käärmeiden saarta'. Asiakirjoissa Vormsi on ensimmäistä kertaa mainittu 1391. Vuoteen 1944 asti Vormsia asuttivat rantaruotsalaiset, joiden esivanhemmat saapuivat saarelle ilmeisesti 1200- ja 1300-luvuilla Etelä-Suomesta ja Ruotsin itäisiltä seuduilta.

VORMSI

Vormsi on Läänemaan suurin saari, ja sillä on vahvat siteet vanhaan ranta-ruotsalaiseen kulttuuriin. Vormsin hautausmaalla on maailman suurin rengasristien kokoelma. Saari tarjoaa todellista löytämisen iloa: täällä on monipuolista luontoa, harvinaisia kasveja, perinteisiä omaperäisiä kulttuuri-tapahtumia (esim. Olavinpäivän vietto), saarille luonteenomaisia rakennuksia. Vormsin jokaiseen kylään on rakennettu pieni punaiseksi maalattu roskahuone samalla kun saarella on alettu harjoittaa jätteiden kattavaa kierrätystä. Lintujen kevätmuuton aikaan Vormsin rannoille saapuu kymmeniätuhansia lapasotkia ja alleja, lahdenpoukamissa ui tuhansia sorsia ja rantaniityillä lepäilee valkoposkiahania sekä lehtokurppia. Omaperäistä Vormsia on mukava tarkastella polkupyörän satulasta.

Vuonna 1938 Vormsissa asui lähes 2600 henkeä, joista valtaosa siirtyi toisen maailmansodan aikana Ruotsiin. Nykyään Vormsissa asuu lähes 330 ihmistä.

Saaren tiet muodostavat kahdeksikon, jonka puolia kutsutaan itä- ja länsiringiksi. Parhaimman kuvan saaresta saa polkupyörän satulasta. Saaren itäringin kylät ovat paremmin säilyneet kuin länsiringin kylät ja niissä näkee saarelle tyypillisiä taloja lasiverantoiinein. Hieman ennen Norrbyn kylää (32) tie kääntyy vasemmalle kohti majakkaa. Vuonna 1935 rakennetun majakan luota näkyvät yli "Voosin kurkun" Noarootsin ja Ramsin niemet. Itäringin kylistä ovat parhaiten säilyneet Diby ja Rälby (33). Jälkimmäisen ensimmäiset asukkaat lienevät tulleet Tallinnasta (Rälby = Revalby), ja sitä on pidetty yhtenä Vormsin varakkaimmista kylistä.

Itä- ja länsiringin risteyksessä sijaitsee Pyhälle Olaville omistettu Vormsin kirkko (34). Kirkon edustan kiveen on hakattu neljä vuosilukua: 1219, 1632, 1772 ja 1929, jotka tarkoittavat kirkon

uudelleenrakentamis- ja kunnostusajan kohtia. Vormsin ensimmäinen kirkko oli puinen. 1300-luvulla rakennettiin kivirakennus, joka muodostaa nykyisen kirkon kuorin. Alttariosan katossa näkyy vanhoja kattomaalauksia. 1600-luvulla kirkko sai kivisen runkhuoneen, jonka pohjakaava on omalaatuisen ruudunmuotoinen. Ruotsalaisten poistumisen jälkeen kirkko jäi tyhjilleen ja ryöväittiin. 1980-luvulla kirkkoa alettiin entistää ja vuoden 1990 olavinpäivänä, 29. heinäkuuta, se vihittiin uudestaan käyttöön. Kirkkotarhan portin luona sijaitsee yksi harvoista Viron vapaussodan muistomerkeistä, jotka saivat neuvostoaikana jäädä paikalleen. Kirkkotarhassa on maailman suurin rengasristien kokoelma. Rengasristien käyttö Vormsilla alkoi ruotsalaisaikana 1700-luvulla.

Jatkettaessa matkaa pitkin länsirinkiä tullaan Saxbyn kylään (35). Saxby tunnetaan majakastaan, joka on vanhin raakateräsosista koottu majakka Viron rannikolla. Saxbyn jälkeen saavutaan Suuremöisaan, missä sijaitsevat ammoisen Magnushofin kartanon rauniot sekä

kartanon vanha puisto.

Länsiringin lopussa tullaan Rumpon niemelle (36), kun käännytään oikealle ennen Hulloa. Ruotsin kielen sana rompp tarkoittaa häntää, jota mereen sukeltava kapea maakieleke muistuttaa. Täällä sijaitsee Rumpon kasvitieteellinen puutarha. Rumpon niemellä kasvaa kourulumijäkälä (ainoa esiintymispaikka Virossa) sekä lapalumijäkälä.

Rumposta palattaessa suuntaamme saaren keskukseen Hulloon (37), joka oli aikoinaan Vormsin varakkaimpia kyliä. Tien oikealle puolen on venäläistämisaikana vuonna 1889 rakennettu ortodoksinen kirkko. Aikaisemmin Hullo jakautui kahteen osaan: kyläläisten ja kesänvietäjien puoleksi. Lomailupuolella sijaitsevat tien varressa 1930-luvulla rakennetut pensionaatit sekä vuonna 1938 valmistunut raittiusseuran talo, jota on käytetty kansantalona. Sitä vastapäätä alkaa metsätie, joka vie Paronikivelle. Paronikivi on siirtolohkare, johon on hakattu Vormsin viimeiseen paroniin von Stackelbergiin liittyvä saksankielinen teksti.

NOARROOTSI

Vanha viironruotsalaisten asuinseutu Noarrootsin kunta yllättää vierailijan kaksikielisillä paikannimillään, kauniilla hiekkarannoillaan ja mäntykankaillaan. Ruotsalaiset saapuivat Viron rannikolle ja saarille 1200-luvulla. Toisin kuin virolaiset talonpojat elivät ruotsalaiset ns. "ruotsin oikeuden" mukaisesti eli olivat vapaita talonpoikia. Heille kehittyi täysin omaillmeinen kulttuuri ja heidän arkaaisia piirteitä sisältänyt kielensä säilyi. Toisen maailmansodan vuosina viironruotsalaiset joutuivat jättämään kotinsa, mutta heidän jälkeläisensä rakentavat nyt kesähuviloita takaisin saamilleen maille. Noarrootsin ja Növan seudut ovat mieluisia kesäviettäpaikkoja myös virolaisille.

ORU

Orun kunta on portti Läänemaan satumaisen kauniiseen pohjoisosaan. Täältä alkaa Silman luonnonsuojelualue kalojen kutupaikkoineen, rantaniittyineen ja lukemattomine lintulajeineen.

KIERROS POHJOISELLE LÄÄNEMAALLE

Tutustuaksemme Läänemaan pohjoisiin osiin sekä taannoisiin rantaruotsalaisten alueihin matkustamme Haapsalusta kohti Keilaa. Pian saavumme lähelle Silman luonnonsuojelualueetta (38), joka käsittää Haapsalun Tagalahden, sen välittömän ympäristön sekä Noarrootsin niemen rannikkoalat järvineen, jotka ovat muinoin erkaantuneet merestä. Aluetta luonnehtivat kalojen kutupaikat sekä rantaniityt, joilla pesii peräti 206 lintulajia, niiden joukossa harvinaiset merikotka ja sääksi. Luonnonsuojelualueen keskukseen päästäkseen tulee kääntyä Saunjan busipysäkillä Saunjan kylään vievälle tielle ja ajaa sitä pitkin aina rantaan asti.

Kun jatketaan Haapsalun–Keilan maantietä pitkin, tullaan Linnamäelle (46). Siellä sivuutetaan vuonna 1927 rakennettu Linnamäen pieni sähkövoimalaitos, joka on Viron vanhimpia. Linnamäeltä käännyimme kohti Noarrootsia. Joen busipysäkin luona jää oikealle vaelluspolku ja Salumäen nielu (40), jossa joki painuu karstisuppilosta maan syvyyskseen. Pienestä Rootsins kylän suojärvestä alkava 12 kilometriä pitkä joki virtaa osittain maan alla. Salajöelä suuntaamme kohti Noarrootsin nientä ja ylitämme Atlantiiksi kutsutun alavan alan Noarrootsin niemen ja mantereen välissä. Noarrootsi oli alkuaan saari, joka maanpinnan ko-

hoamisen vuoksi (2–3 mm vuodessa) kasvoi yhteen manteren kanssa. Vielä 1700-luvun alussa väitettiin Pietari Suuren purjehtineen manteren ja saaren välistä Haapsaluun asti.

Pian saavutaan Noarrootsin kirkon (41) luokse. Myöhäisgotiikkaa edustava Noarrootsin Pyhän Katarina kirkko on rakennettu vuoden 1500 tienoilla. Vahva kalkkikivi- ja graniittiseinäinen rakennus täytti keskiajalla myös puolustuslinnoituksen tehtäviä. Sisustuksessa kiinnittävät huomiota kastemalja noin vuodelta 1500, barokkinen saarnastuoli ja kalkkikivinen barokkinen muistotaulu pastori Martin Winterille (1630). Oven luokse seinäkomeroon on sijoitettu Ruotsin kuninkaan Kaarle XVI Kustaan nimikirjoituksella varustettu kivi; kuningas vieraili Noarrootsin kirkossa 1992. Vastapäätä kirkkoa tien toisella puolen sijaitsee Läänemaan vanhin puurakennus, 1600-luvulta peräisin oleva pappila.

Juuri ennen Pürksia kääntyy tie Saaren kartanoon ja Lyckholmin museoon (42). Saaren kartano (perustettu 1662, ruotsiksi Lyckholm) kuului suuren Pohjan sodan ajoista Rosenin suvulle. Viron itsenäisyyden palauttamisen jälkeen hankki tilan viimeisen omistajan poika Gustav von Rosen kartanon rauniot omistukseensa. Hän kunnostutti kartanon tällin, johon avattiin vuonna 1997 paikallista historiaa ja esineistöä esittelevä museo, ja päärakennus. Saaren karta-

non luota alkaa yksi Silman luonnonsuojelualueen vaelluspoluista.

Noarrootsin keskuksessa Pürksissä sijaitsee Noarrootsin lukio, jossa opetuksen pääpaino on ruotsin kielessä sekä Pohjoismaiden historiassa ja kulttuurissa. Lukio käyttää tiloinaan Pürksin vanhinta rakennusta, 1600-luvulla rakennettua Pürksin kartanoa. Vuodesta 1920 vuoteen 1943 kartanossa toimi ruotsinkielinen Pürksin kansanopisto. Kartanon puistossa kasvaa Virossa harvinainen valkopyökki. Pürksin jälkeen saavutaan "itäkylään" eli Österbyhyn (44), josta aikoinaan oli veneysteys Haapsaluun. Talvisin Österbystä kulki kaupunkiin jäätie. Österbyssä on myös uimaranta.

Noarrootsin niemeltä pohjoiseen suunnatessa tullaan Riguldiin. Riguldi muodostaa naapurinsa Növan kanssa luonnoltaan yhtenäisen kokonaisuuden. Seutu kiinnostanee varsinkin niitä, jotka pitävät metsässä vaeltelusta ja uimarannalla lepäilystä. Alueesta 70 prosenttia on mustikka-, puolukka- ja sienirikasta metsää ja suota. Lomailijat arvostavat suuresti Riguldin–Növan hiekkarantoja ja dyynejä. Meren ja metsän lisäksi alueelle houkuttelevat merestä muinoin erkaantuneet järvet sekä joet ja siirtolohkareet.

Käännyttäessä maantieltä kohti Dirhamia tullaan Roostan lomakylään ja kauniille Roostan rannalle (45). Roostan lomakylästä muutaman kilometrin päässä

NÖVA

Läänemaan pohjoisosassa sijaitseva Növan kunta marja- ja sienirikkaine mäntymetsineen ja kauniine rantoi- neen miellyttää varmasti luonnosta- viä sekä niitä, jotka haluavat koota metsän herkkuja talven varalle. Uusi- mäksi vieraikseen Növan hiekkarannat ovat saaneet surffaajat. Növan seudun laajoissa koskemattomissa mäntymet- sissä pesii monia harvinaisia lintuja, täällä sijaitsevat Növan maiseman- suojelealue, Läänemaan Suursoon maisemasuojelealue sekä Leidis- soon luonnonsuojelealue.

sijaitsee Rooslepan hautausmaa ja kappeli (46). Vuonna 1835 rakennetusta kivisestä kappelista kansa tietää kertoa, että sen rakensi omalla kustannuksel- laan Rooslepan kylästä kotoisin ollut Mathias Roesler, joka toimi kirjurina Riguldin kartanossa. Paljon kuuluisampi on kuitenkin Rooslepan puinen kappeli 1600-luvulta: se siirrettiin aluksi Sutle- paan ja sieltä edelleen Viron ulko- museoon Rocca al Mareen Tallinnan kupeeseen. Vuonna 1932 Rooslepan kivikappelissa vieraili Ruotsin tuolloinen kruununprinssi Kustaa VI Adolf. Kunin- kaallisesta vierailusta muistuttaa kappe- lin seinään muurattu kivi, jossa on kunin- kaan nimikirjoitus. Välillä jo raunioitunut kappeli entistettiin hiljakkoin.

Rooslepasta eteenpäin matkatessa sa- vutaan Dirhamiin (47). Dirhamion Länsi- Viron ainoa jäätön satama. Sikäläisessä lahdenpohjukassa talvehtii kymmeniä- tuhansia telkkiä ja alleja. Dirhamista itään näkyy Pöösaspean niemi (48), joka on tärkeä etappi muuttolintujen suunnistuk- sessa. Täällä erovat muuttolintujen tiet: osa lähtee kohti Ahvenanmaata, kun taas osa jatkaa pitkin Viron rannikkoa. Pöösaspean niemellä sijaitsee kansainväli- sesti tunnettu lintuasema. Shokkiturisin ystävälle tarjoaa elämyksiä neuvosto- armeijan jälkeensä jättämä maisema. Kauniilla ilmalla näkyy niin Dirhamin sa- tamasta kuin Pöösaspean niemeltä 4,8 km²:n kokoinen Osmussaari (49), joka on Viron 14. suurin saari. Ruotsinkielisen

nimensä Odensholm saari on saanut skandinaaviselta pääjumalalta Odinilta, joka tarun mukaan on haudattu saarelle. Ennen toista maailmansotaa saarella asui vironruotsalaisia. 130 osmussaare- laisen piti jättää kotinsa kesällä 1940, kun saarelle perustettiin neuvostoarmeijan tukikohta. Sotilaiden rakentamat laajat maanalaiset puolustuskäytävät ovat yhä jäljellä. Näkemisen arvoisia ovat vielä 1954 rakennettu majakka sekä vuodelta 1766 peräisin olevan kivikappelin rau- niot. Osmussaaren luonnon suojelemi- seksi perustettiin 1996 maiseman- suojelealue. Omalaatuisia nähtävyyksiä ovat aina kahdeksan metrin korkeuteen yltävä kalkkikivitorä, Viron suurimmat rantasomerikot saaren lounais- ja kaak- koisosassa sekä gneissibreksiäsiirto- lohkarit. Rantaniityt ovat hyvin säily- neet. Jonkin aikaa autiona olleella saarel- la asuu nykyään yksi perhe. Osmussaa- relle pääsee Dirhamista tilausveneellä. Osmussaaren edustalla sijaitsee Neug- rundin matalikko, joka on lähes 540 mil- joonaa vuotta sitten syntynyt meteoriitti- kraatteri.

Pari kilometriä ennen Növaa vie tie Perakülaan (50). Perakülan lähetyviltä alkaa ensimmäisen maailmansodan aikainen mukulakiviä, joka johtaa läh- teistään kuululle Allikajärvelle. Perakülan ympäristössä on muitakin pikkujärviä, joita ympäröivät keskimäärin viisimetriset rantadyynit. Perakülan suolta alkaa Uuejoen puro, jonka suisto muuttaa jat-

kuvasti sijaintiaan. Niin järvissä kuin Uue- jõesa kasvaa valkolumme sekä Man- ner-Virossa harvinainen taarna (*Cladium mariscus*). Perakülässä kannattaa vie- railla Pöllotsan talomuseossa, joka esit- telee maatilalla eri aikoina käytettyjä tar- vekaluja.

Növan kirkon (51) löytää helposti tornin perusteella. Legendan mukaan merihä- tään joutuneet merimiehet olivat van- neet pystyttävänsä kirkon sille paikalle mihin pelastuvat. Sumun keskeltä he kuulivat kukon kiekuvan ja suunattu- aan sitä kohden päätyivät kummulle, missä sijaitsi kartanon mylly. Sinne rakennet- tiinkin jumalanhuone, jonka katolle sijoit- tettiin kukko. Puinen Növan Olavin kirkko on rakennettu luultavasti 1700-luvulla. Se on Viron pienimpiä kirkkoja. Ainut- laatuisia ovat kirkon ikkunoiden lasimaa- lauksia muistuttavat pergamenttimaa- laukset. Növan kirkkotarhassa sopii tut- kia sikäläisiä rautaristejä. Növan kupees- sa sijaitsevaa Keibu- ja Liivanelahden välistä aluetta pidetään Viron parhaana hiekkarantana, joka on kuuluisa dyynis- tään, harvinaisesta "laulavasta" lento- hiekkastaan ja visakoivuistaan. Növalta Varikua kohti kuljettaessa ohitetaan 4500 vuotta sitten merestä erkaantunut Veski- järvi (52). Läänemaan toiseksi suurimmat järveä ympäröivät paikoin kymmenmetri- siksi kohoavat hiekkadyynit, ja hiekkä voi kesähelteellä lämmitä tulikuumaksi. Veskijärven hiekkakuopassa asustelee harvinainen haisukonna (*bufo calamita*).

Luonnonsuojelualueet (LSA)

- 1 Taitelijan Ants Laikmaan talomuseo
- 2 Laane-Nigulan kirkko
- 3 Koelan kotiseutumuseo
- 4 Vontkulän pylvas
- 5 Muistomerkki Siperiaan kyyditetyille (Ristiil)
- 6 Marimetsan suo
- 7 Koluveren linnoitus
- 8 Kullamaan kirkko
- 9 Kasarin vanha silta
- 10 Kirblan kirkko
- 11 Lihulan piispanlinnan rauniot
- 12 Karusen kirkko
- 13 Valtan maalinnoitus
- 14 Valtan kartano
- 15 Hanilan kirkko ja museo
- 16 Virtsun satama
- 17 Kõmsin muinashaudat
- 18 Kakerannan klinttikallas ja Uisun rantatorma
- 19 Saleveren lehtomäki
- 20 Matsalun kansallispuisto ja museo
- 21 Kesckveren kartano
- 22 Martnan kirkko
- 23 Suure-Lahrtnun kartano

- 38 Silman luonnonsuojelualue
- 39 Linnamae sähkövoimalaitos
- 40 Salajoki
- 41 Noarootsin kirkko
- 42 Saaren kartona ja Lyckholmin museo
- 43 Purksi
- 44 Osterby kylä
- 45 Roostan hiekkaranta
- 46 Rooslepan kappeli
- 47 Dirhamin satama
- 48 Spithami, Poosaspean niemi ja siirtolohkare
- 49 Osmussaari - kalkkiviivormä majakka, puolustusrakennukset, kappelin rauniot
- 50 Perakylan museo
- 51 Novan kirkko
- 52 Novan suurjarvet

- 1 Osmussaaren maastonsuojelualue
- 2 Novan maastonsuojelualue
- 3 Läänemaan Suurevon luonnonsuojelualue
- 4 Kuremaan luonnonsuojelualue
- 5 Silman luonnonsuojelualue
- 6 Salajoen luonnonsuojelualue
- 7 Rumpun luonnonsuojelualue
- 8 Lansi Viron saariston biosfäärin suojelualue
- 9 Marimetsan luonnonsuojelualue
- 10 Lihulan maastonsuojelualue
- 11 Matsalun Kansallispuisto luonnonsuojelualue
- 12 Laelatu-Puhtun luonnonsuojelualue
- 13 Nehatun luonnonsuojelualue
- 14 Tuhu maastonsuojelualue

- 24 Haeskan lintutorni
- 25 Puise
- 26 Kiidevan museo
- 27 Ridalan kirkko
- 28 Pullapää
- 29 Neuvostovallan aikainen tukikohta lentokenttä Ungrun linnan rauniot
- 30 Rohukulan satama
- 31 Norby
- 32 Diby ja Ralby
- 33 Vormsin kirkko
- 34 Saxby
- 35 Rumpun niemi
- 36 Hullo
- 37

- Kaislikko
- Suo
- Sairaala
- Matkustajasatama
- Museo
- Ranta
- Vuodepaikat
- Ruokailu
- Pankki
- Vierasvenesatama
- Arhkeologian-muistomerkki
- Rakennusmuistomerkki
- Kirkko
- Majakka
- Lintutorni
- Telttailu
- Muistopatsas
- Siirtolohkare
- Pengerma, mäki
- Aarnioppuu

LÄÄNEMAA, LINTUJEN JA KOSKEMATTOMAN LUONNON MAA

Läänemaa on alavan katajaista rannikkoseutua lahdenpoukamine ja saarineen. Maakunnan rikkauksia ovat pitkä historia ja koskematon luonto. Läänemaalle ovat tyypillisiä rantakatajikat ja ruovikot sekä lehto- ja rantaniityt harvinaisine kämmeköineen. Läänemaalla on korkeitakin paikkoja: Osmussaaren ja Kuke-rannan törmät, Saleveren Salumägi ja Kirblan sekä Pullapään pengermät tarjoavat mieleenpainuvia elämyksiä.

Lomailijoita houkuttelevat Läänemaan hiekkarannat, sienestäjiä Növan mäntykankaat.

Lintuharrastajat tuntevat Matsalun luonnonsuojelunalueen, joka on Euroopan suurin ja runsaslajisin muuttolintujen pesimä- ja lepopaikka. Sieltä on tavattu yli 250 lintulajia.

Läänemaan historia palautuu aina kivikauteen asti, jolloin ensimmäiset ihmiset asettuivat asumaan vedestä kohonneelle maalle. Jännittäviä ovat Kasekülan, Kömsin ja Poansen muinaiskalmistot. Muinaista mahtavuutta osoittavat maalinnoitusten sijat Vatlassa, Kullamaalla ja Hallimäellä.

1200-luvulla ruotsalaiset asuttivat Noarootsin, Osmussaaren ja Vormsin. Nykykaan asti ovat säilyneet ruotsinkieliset paikannimet ja rantaruotsalainen kulttuuri. Aidoimmillaan vironruotsalaista kulttuuria tapaa Vormsin saarella ja Noarootsin niemellä, johon talvisin johtaa Haapsalusta jäätie.

Läänemaalla on yhdessä Haapsalun kaupungin kanssa kaikkiaan 12 itsehallinnollista yksikköä. Niistä kukin on omalla tavallaan ainutlaatuinen, puoleensavetävä ja jännittävä.

